

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΣΤΗ ΣΤΕΡΕΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΥΒΟΙΑ

Ἡ μάχη στό Λαδί (1 Νοεμβρίου) καί ὁ Ὅδ. Ἀνδροῦτσος

Ο ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ μπορεῖ νά περιεβλήθῃ μέ τό ἀξίωμα τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἀλλά ἦταν δύσκολο νά ἐπιβληθεῖ πάνω στούς τοπικούς ὀπλαρχηγούς (Τό ἀξίωμα αὐτό τοῦ τό ἔδωσαν οἱ ὀπλαρχηγοί τῆς Ρούμελης μετά τίς πρῶτες πολεμικές του ἐπιτυχίες. Τό ἐπικύρωσε καί ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου). Ἐξ ἄλλου, λόγω τῆς αὐταρχικῆς συμπεριφορᾶς του, ἦταν δύσκολη ἡ συνεργασία μαζί του. Ὡστόσο, ὡς ἀρχιστράτηγος, ὅφειλε νά ἐνεργήσῃ γιά νά περιορίσῃ τή δράση τοῦ Κιοσέ Μεχμέτ στή Βοιωτία. Γιά τό σκοπό αὐτό χρησιμοποίησε 300 Ἀθηναίους ὑπό τόν Νικ. Σαρρῆ¹ καί στή δύναμη αὐτή προσέθεσε καί δικούς του ἄνδρες ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Ἀναστάση Λεπενιώτη.² Συνέστησε καί στούς δύο νά ἀποφεύγουν ἀναμέτρηση μέ τούς Τούρκους σέ ἀνοιχτό πεδίο. Γιά λόγους προστασίας οἱ δύο ἄνδρες ὀχυρώθηκαν στή Μονή τῆς Ἱερουσαλήμ, πού βρίσκεται σέ μιὰ πλαγιά τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀπέναντί τους, πρὸς τό Μάνεσι καί τό Δραχμάνι, ἦσαν στρατοπεδευμένοι οἱ Τοῦρκοι τοῦ Τζελαλεδίν πού εἶχαν

1. Ὁ Ἀνδροῦτσος μέ τόν Γκούρα εἶχαν φθάσει στά τέλη τοῦ καλοκαιριοῦ στήν Ἀθήνα καί σ' αὐτόν ὁ Σαρρῆς παρέδωσε τήν Ἀκρόπολη στίς 27 Αὐγούστου 1822.

2. Πρόκειται γιά τόν Ἀναστάση Λεπενιώτη (ἀπό τό χωριό Λεπενεοῦ τῆς Ἀκαρνανίας), ἄσχετο πρὸς τόν θρυλικό Λεπενιώτη, ἀδελφὸ ἢ ἀδελφοποιτὸ τοῦ Κατσαντώνη, πού «τόν ἐφόνευσεν ὁ Νικοθέος τό 1812, εἰς τὰς ἀρχάς τήν Διακαινήσιμον ἐβδομάδα τοῦ Ὡμαῖ» (Ν. Κασομούλης, ὅπ. π., τ. Α', σ. 14, ὑποσ. 8).

σκοπό νά προωθηθοῦν πρὸς τὰ Σάλωνα. Γιά νά τοὺς ἐμποδίσουν ἄλλα ἑλληνικά σώματα εἶχαν καταλάβει τὴν Ἀράχοβα καὶ τὸ Καστρί, δηλαδὴ τοὺς σημερινούς Δελφούς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀνδροῦτσος μέ 400 παλληκάρια ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Βελίτσα, γιά νά πιάσει ξανά τὴ Γραβιά, ἀλλ' ὁ Κιοσέ Μεχμέτ πρόλαβε καὶ τὸν ἀπέκλεισε στὸ Δαδί. Μαζί μέ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς ἄνδρες τοῦ Λεπενιώτη ὅλη ἡ δύναμη τοῦ Ἀνδροῦτσου ἦταν, σύμφωνα μέ τὸν Κάρπο Παπαδόπουλο, 300 ἄνδρες. Οἱ Ἀθηναῖοι ὀχυρώθηκαν στὸ Δαδί καὶ ὁ Ὀδυσσεάς στὸ μοναστήρι τῆς Ἱερουσαλήμ, πού ὑπέρεκειται τοῦ χωριοῦ.

Τὴν 1η Νοεμβρίου, ἡμέρα βροχερή, ἄρχισε ἡ μάχη. Τὰ γυναικόπαιδα τοῦ Δαδιοῦ εἶχαν ἀποσυρθεῖ στὰ κρησφύγετα τοῦ βουνοῦ. Ὁ Ἀνδροῦτσος καὶ ὁ Λεπενιώτης ἄρχισαν νά ὀχυρώνονται στὰ πέριξ τοῦ μοναστηριοῦ. Ἀλλὰ πρὶν προφθάσουν νά ὀχυρωθοῦν, εἶδαν μπροστά τους τὴν ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Κιοσέ Μεχμέτ, τὴν ὁποία ἐξέλεβαν ὡς ἐφοδιοπομπή κι ἐσπευσαν νά τῆς ἐπιτεθοῦν «διὰ πλιάτσικο». Ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἐπιτέθηκαν ὅλοι μαζί καὶ τοὺς νίκησαν. Ὁ Ὀδυσσεάς ἄρχισε νά ὑποχωρεῖ πρὸς τὸ Δαδί, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑποχώρηση, λόγῳ τῆς ὑγρασίας, ἔπαθε («κράμπα») καὶ δέν μποροῦσε νά κινηθεῖ. Τρία παλληκάρια τὸν σήκωσαν στοὺς ὤμους καὶ τὸν ἔσωσαν.

Ἀρχισε τότε ἡ προετοιμασία του γιά μάχη. Τοποθέτησε στὴ δεξιὰ πτέρυγα τὸν Στάθη Κατζικογιάννη καὶ τὸν Γιάννη Κομποδαδίτη, στὴν ἀριστερὴ τὸν Λεπενιώτη, ἐνῶ ὁ ἴδιος κράτησε τὸ κέντρο, ἔχοντας μαζί του τὸν Μήνιο Κατζικογιάννη, ἀδελφὸ τοῦ Στάθη. Οἱ Τοῦρκοι πρῶτα κτύπησαν τὸν Σαρρῆ καὶ τοὺς Ἀθηναίους στὸ Δαδί καὶ μετὰ τὸν Ἀνδροῦτσο στὸ χωριὸ Ἀγία Μαρίνα. Ἀρχισε φονικὴ μάχη. Οἱ Ἀθηναῖοι, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν ἐπιθέσεων τοῦ ἵππικοῦ, λύγισαν καὶ ὑποχώρησαν στὴ Βελίτσα, ἀφήνοντας στὸ πεδίο τῆς μάχης 18 νεκροὺς καὶ τὸν Σαρρῆ μόνον, πού ἀσάλευτος στὸ ταμπούρι του μάχεται καὶ συλλαμβάνεται ζωντανός.³

3. Ὁ Σαρρῆς ἀκολούθως ὠδηγήθηκε στὴ Λάρισα καὶ παραδόθηκε στὸν Ρεσίτ πασά, διάδοχο τοῦ Χουρσίτ. Στίς 24 Δεκεμβρίου, παριστάνοντας τὸν νεκρὸ, κατόρθωσε νά δραπετεύσει, νά φθάσει στὴν Ἀθήνα καὶ νά παρουσιασθεῖ ξαφνικά «ὡς ἀνεστημένος ἐκ νεκρῶν», ὅπως γράφει ὁ Σουρμελῆς. Καὶ ὁ Μακρυγιάννης: «Ὁ Σαρρῆς, ὁποῦταν σκλάβος, ἔφυγε μέσα ἀπὸ τὴν χάψη (=φυλακὴ) μέ τὰ σίδερα εἰς τὰ ποδάρια, ἀπὸ τὴ Λάρισα. Ἀξίον καὶ γενναῖον παλληκάρι· γλύτωσε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὸν φάγαν οἱ ἄλλοι, τὸν σκότωσαν» («*Απομνημονεύματα*», τ. Α', σ. 97).

Μετά τήν ἐπιτυχία αὐτῇ οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ μοναστηριοῦ. Ὁ Μακρυγιάννης ἐκφράζεται ἐπαινετικά γιά τοὺς ἄνδρες τοῦ Ὀδυσσέα: «Τοὺς βάστηξαν ὁμῶς οἱ Ἕλληνες γενναίως» («Ἀπομνημονεύματα», τ. Α', σ. 95). Οἱ Τοῦρκοι κατόρθωσαν νά σκοτώσουν τόν Μήνιο Κατζικογιάννη, καπετάνιο τῆς Θήβας, καί τοῦ πῆραν τή θέση. Συνεχίζει ὁ Μακρυγιάννης:

«Τότε ρίχτηκαν οἱ Τοῦρκοι μ' ὁρμή νά πιάσουν τόν Δυσσέα· τζάκισαν οἱ ἄνθρωποι καί μπῆκαν εἰς φυγή καί κιντύνεψε ἀπό τήν τρίχα ὁ Δυσσέας. Ἐφυγε ξυπόλυτος» (ὅπ. π., σσ. 95-96).

Στό σημεῖο αὐτό ὁ Σουρμελῆς βρίσκει τήν εὐκαιρία, στά πολλά πού καταμαρτυρεῖ ἐναντίον τοῦ Ὀδυσσέα, νά τοῦ προσάψει καί τήν κατηγορία τῆς δειλίας (Θά ἀναφερθοῦμε στίς κατηγορίες τοῦ Σουρμελῆ ἐναντίον τοῦ Ἀνδρουτσοῦ σέ παρακάτω κεφάλαιο). Ἀντίθετα, ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, πού ἀφιέρωσε τή ζωή του γιά νά ἀναστηλώσει τό ὄνομα καί τή φήμη τοῦ Ὀδυσσέα, γράφει πώς, ἀφοῦ ἀπογυμνώθηκε ἀπό τοὺς συντρόφους του, κατόρθωσε νά σωθεῖ χάρη στήν πονηρία του καί τήν ἀλβανομάθειά του:

«Ἀπομονωθείς καί βλέπων προφανῇ τήν αἰχμαλωσίαν του, ὁρμᾷ πλῆγίως μέσον δένδρων τινῶν, καί ἀπαντᾷ ἀγνωρίστους ἄλλους Τουρκαλβανούς. Αὐτοί τόν ἐρωτῶσι, “τίς εἶσαι;” καί οὗτος τοὺς ἀπεκρίθη: “Ὑμέτερος” (“σίόκ”).⁴ Συγχρόνως ἔφθασαν καί οἱ διώκοντες αὐτόν Κονιάροι⁵ Τοῦρκοι. Οἱ Τουρκαλβανοί, νομίζοντες τόν Ὀδυσσέα σύντροφόν των, τόν ὑπερασπίσθησαν καί ἐδίωξαν τοὺς Τούρκους».⁶

4. Ἡ λ. ἀπό τό λατινικό socius = σύντροφος.

5. Κονιάροι: Οἱ προερχόμενοι ἀπό τό Ἰκόνιο καί, γενικώτερα, ἀπό τή Μικρά Ἀσία Τοῦρκοι.

6. Κάρπος Παπαδόπουλος: «Ὀδυσσεύς Ἀνδρουτσοῦ καί Βαρνακιώτης», σσ. 36-37. Ὁ Χρ. Ἐνισλείδης, στηριζόμενος κυρίως στόν Τρικούπη ἀλλά καί σέ τοπικές παραδόσεις, προσθέτει ὅτι ὁ Ὀδυσσέας κατέφυγε στό μοναστήρι, ὅπου ὑπῆρχαν πολλά γυναικόπαιδα ἀπό τό Δαδί. Ὄταν τό μοναστήρι κυκλώθηκε ἀπό τοὺς Τούρκους καί Ἀλβανούς, ὁ Ἀνδρουτσοῦ γιά νά σωθεῖ πῆρε ἓνα ταψί, τό σκέπασε μέ ἓνα πανί («τάχα πώς ἔχει μέσα χρυσαφικά»), καί βγῆκε ἀπό τήν πύλη τοῦ μοναστηριοῦ, (προσποιούμενος τόν ἀμέριμνο). Κι ὅταν οἱ Τουρκαλβανοί τόν ρώτησαν, τί κουβαλᾷ, αὐτός ἀποκρίθηκε πονηρά: «Πλιάτσικο, ὁρέ, σούμ (πολύ)». Καί οἱ Τουρκαλβανοί ἐρρίχθησαν εἰς τά λάφυρα τοῦ Μοναστηριοῦ. Ἐρήμαξαν τότε τό Μοναστήρι οἱ Τοῦρκοι. Τοὺς ἐν αὐτῷ ἄνδρας τοὺς ἔσφαξαν καί τά γυναικόπαιδα τά αἰχμαλώτισαν» (Χρ. Ἐνισλείδης: «Ἡ Ἀμφίκλεια», σ. 371). Ὅλα αὐτά,

Προτοῦ ἀποκαλυφθεῖ ἡ ἀπάτη, συνεχίζει τήν ἀφήγηση ὁ Κάρπος, ὁ Ὅδυσσέας, γιά νά ξεφύγει παντελῶς, κάλεσε τοὺς Τουρκαλβανούς νά τόν ἀκολουθήσουν στό βουνό γιά νά αἰχμαλωτίσουν γυναικόπαιδα. «*Προχωρεῖ πρῶτος τουφεκίζων*». Ἀλλά καθὼς ἦταν «*ὠκύπους*» ξέφυγε πολύ πρὸς τὰ ἐμπρός καί ἀφοῦ βρῆκε «*ἀρμοδίαν περίστασιν*» χάθηκε ἀπὸ τὰ μάτια τῶν Ἀλβανῶν.

Ἀκολούθως, ἔκανε συγκέντρωση δυνάμεων στήν Ἀράχοβα καί στή Μονή τῆς Ἱερουσαλήμ καί, γιά νά γλιτώσει τόν ἄμαχο πληθυσμό πού ἦταν διασκορπισμένος στοὺς ἀγρούς, ἔστειλε τόν γραμματικό του Ἀντώνη Γεωργαντᾶ στὸν Κιοσέ Μεχμέτ καί ζήτησε ἀνακωχή. Ὁ Κιοσέ Μεχμέτ, πιεζόμενος περισσότερο ἀπὸ τήν ἔλευση τοῦ χειμῶνα, δέχθηκε τήν ἀνακωχή καί ὀρίστηκε συνάντηση ἀνάμεσα σ' αὐτόν καί στὸν Ἀνδροῦτσο στό χωριό Ἀγία Μαρίνα, ἀνάμεσα στή Βελίτσα καί στή Μονή τῆς Ἱερουσαλήμ (Ἡ Βελίτσα βρίσκεται στή θέση τῆς ἀρχαίας Τιθορέας στή Λοκρίδα). Στὸ μεταξύ διάστημα σταμάτησαν οἱ ἐχθροπραξίες καί οἱ διώξεις τοῦ πληθυσμοῦ κι ἔτσι οἱ χωρικοὶ μπόρεσαν νά ἀποτραβηχτοῦν ἀπὸ τοὺς κάμπους καί νά ἀσφαλίστοῦν.

Στὴν ὀρισθεῖσα συνάντηση ὁ πασάς ἔστειλε ἀντ' αὐτοῦ τὸν κεχαγιά (=ἀντιπρόσωπό) του. Οἱ δύο ἀξιωματοῦχοι συνοδεύονταν ἀπὸ 30 ἄνδρες. Οἱ Τοῦρκοι ὑποσχέθηκαν στὸν Ὅδυσσέα πολλές ἀμοιβές, ἂν προσκυνήσουν τόσον αὐτός ὅσο καί οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνατ. Στερεᾶς. Ἀλλ' αὐτός, γράφει ὁ Κάρπος, ἐνδιαφερόταν νά κερδίσει χρόνο γιά νά δυναμώσει τὸ στρατόπέδό του· καί ἐφόσον δυνηθεῖ «*νά ἀποπέμψῃ τοὺς (τοὺς Τούρκους) εἰς Λαμίαν, καί νά κατορθώσῃ οὕτω τήν διάλυσίν των*». Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἐπιζητοῦσε μέ τὸν συζητούμενο «*προσκυνισμό*» νά πείσει τοὺς Τούρκους νά μὴν προχωρήσουν στὰ ἐνδότερα («*καὶ φθείρουν τό πᾶν*») (Κάρπος Παπαδόπουλος, ὅπ. π., σ. 38). Ἄν ὅσα γράφει ὁ Κάρπος εἶναι ἀληθινά, ὁ Ὅδυσσέας πρέπει νά ξεπέρασε σέ πανουργία τὸν συνονόματό του ὁμηρικὸ ἥρωα. Ὑπάρχει ὅμως ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ Μακρυγιάννη:

«Ἀνταμώθηκαν· τοῦ εἶπανε νά προσκυνήσῃ ὁ Δυσσέας μ' ὅλους τοὺς κατοίκους κι' ὅ,τι θέλει τοῦ γίνεται ἀπὸ τὸν Σουλτάνο. Δολερῶς ὁ Δυσσέας τοὺς ὑποσκέθηκε αὐτὰ μέ ψευτιές» («*Ἀπομνημονεύματα*», τ. Α', σ. 96).

Ἄν δέν ὀφείλονται στήν ἐχθρότητα τοῦ Τρικούπη, δέν ἦσαν καθόλου τιμητικά γιά τὸν ἀρχιστράτηγο.

“Όταν ἦλθε ἡ ὥρα τῆς ὑπογραφῆς τοῦ προσκυνητικοῦ ἐγγράφου, ὁ Ἀνδροῦτσος, ἐνῶ πῆγαινε νά ὑπογράψει, συναγροικήθηκε γιά λίγο μέ τόν Κάρπο, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑπενθύμισε τίς ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Βερόνας, καί τότε ὁ Ὀδυσσέας, ἀπευθυνόμενος στούς Τούρκους, εἶπε πώς ἡ δική του ὑπογραφή δέν εἶναι ἰσχυρή, γιατί ἡ Διοίκηση μπορεῖ νά τόν παύσει. Συνεπῶς, ἀντ’ αὐτοῦ πρέπει νά ὑπογράψουν οἱ προεστοί τῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ ἴδιος ἀνέλαβε νά συγκεντρώσει τίς ὑπογραφές ἐντός 20 ἡμερῶν καί τοὺς ἔπεισε νά ἀναχωρήσουν, ἀφοῦ λάβουν τρεῖς ἐπιφανεῖς ὁμήρους. Συνεχίζει ὁ Κάρπος:

«Ἐπομένως τοὺς ἔδωσεν ὁ Ὀδυσσέας τρία γερόντια ἐκ τῆς γραμμῆς τῶν πλέον ἀσημάντων ἀνθρώπων, ἐνδύσας αὐτοὺς καλά φορέματα, καί παραγγείλας νά εἰπωσιν εἰς τόν πασᾶν ὅτι ὁ πρῶτος εἶναι προεστός τῆς Λεβαδείας, ὁ δεύτερος τῶν Σαλώνων, καί ὁ τρίτος τῶν Θηβῶν. Οἱ καλοί Τούρκοι, λαβόντες τοὺς περιφήμους τούτους ὁμήρους ἀνεχώρησαν πανστρατιᾷ εἰς Λαμίαν καί διελύθησαν» (ὅπ. π., σ. 39).

Φαίνεται πώς ὅλα αὐτά, ἐπειδὴ εἶναι ὠραῖα, γίνονται πιστευτά. Ὁ νεώτερος ἱστορικός τοῦ Δαδίου (Ἀμφίκλειας) Χρ. Ἐνισλείδης τὰ ἀποδέχεται, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Ἀνδροῦτσος μέ τή στάση του συνέβαλε στό σφαγιασμό τῶν συμπατριωτῶν του καί στή λεηλασία τῆς μονῆς τῆς Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποία ἐγκατέλειψε κι ἔφυγε, «κάμνοντας ὅμοια σάν ἡθοποιός/πού ὅταν ἡ παράστασις τελειώσῃ, ἀλλάζει φορεσιά καί ἀπέρχεται», ὅπως θά ἔλεγε ὁ Καβάφης.⁷

Γράφει, ὡστόσο, ὁ Χρῆστος Ἐνισλείδης πώς ὁ Ἀνδροῦτσος τὸν Νοέμβριο τοῦ 1822 «κατώρθωσε μέ τὴν στρατηγικὴν του, τὴν τακτικὴν του, μέ τὴν παράτολμον παλληκαριὰν του, μέ τὰς δολοπλοκίας του καί τὴν τότε συνήθη δολίαν διπλωματίαν νά παραπλανήσῃ τοὺς Τούρκους καί νά ἐξαπατήσῃ αὐτούς. Καί οὕτω δι’ ἄλλην μιὰν φορὰν νά ἀποσοβήσῃ τὸν κίνδυνον, πού διέτρεξε καί πάλι τότε ἡ Ἐπανástasis. Νά ἀναχαιτίσῃ δηλαδὴ τὴν ὁρμὴν στρατιᾶς 12 χιλιάδων φανατισμένων ἐχθρῶν, καί νά ἀπωθήσῃ ταύτην πέραν τοῦ Ζητουνίου εἰς τὴν Θεσσαλίαν» (ὅπ. π., σ. 374).

7. Εἰς τό ποίημα «Ὁ βασιλεὺς Δημήτριος». Ὁ Καβάφης στό ποίημα αὐτό, στηριζόμενος σέ ὅσα γράφει ὁ Πλούταρχος, μέμφεται τὸν Δημήτριο τὸν Πολιορκητὴ, διότι «—ἔτσι εἶπαν— δέν φέρθῃκε σάν βασιλιάς». Ὅταν τὸν ἐγκατέλειψαν οἱ στρατιῶτες του, αὐτὸς ἔβγαλε τὰ βασιλικά ἐνδύματα καί ξέφυγε μέ ροῦχα ἀπλά, σάν τὸν Ἀνδροῦτσο, πού ἔβαλε τό ταψί στό κεφάλι.

Θαρρῶ πώς ὅλα αὐτά ἐντάσσονται μέσα στό γενικώτερο θρύλο πού ἐπλεκε ὁ ὄντως πανοῦργος Ὁδυσσεύς γιά τόν ἑαυτό του, ὥστε κάνοντας λίγα νά θαυμάζεται γιά πολλά. Γενικά ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιστρατήγου, τά ἀγαθὰ πού ἔδρεψε καί οἱ ἀπολαυές πού τοῦ προσέφερε τό ἀξίωμα αὐτό, τόν ἔκαναν περισσότερο «διπλωματικό» καί λιγώτερο πολεμικό.

Ὁ Ἀνδρουττος στό Δαδί καί στή μονή τῆς Ἱερουσαλήμ δέν ἦταν πιά ὁ Ἀνδρουττος τῆς Γραβιάς. Χωρίς αὐτό νά σημαίνει ἀμφισβήτηση τῆς προσωπικῆς του παλληκαριᾶς. Πάντως, ἕνα δέν πρέπει νά παραβλέψουμε: κατὰ τό αὐτό ἔτος, 1822, ἡ Ἀνατ. Στερεά Ἑλλάς δοκιμάστηκε σκληρά ἀπό τήν κάθοδο δύο τρομερῶν σέ δύναμη στρατιῶν, αὐτῆς τοῦ Δράμαλη καί αὐτῆς τοῦ Κιοσέ Μεχμέτ.

Τά γεγονότα στήν Εὐβοία

Ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ στά τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καί στά γεγονότα τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἡ πολυαρχία, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ στή διεύθυνση τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, εἰδικά στήν Καρυστία, στέρησε τήν ἐπανάσταση ἀπό δύο ἀξιόλογα στοιχεῖα, τόν Ἀγγελῆ Γοβιό καί τόν Κυριακούλη Μαυρομιχάλη.

Ὑπενθυμίζουμε ὅτι μετά τήν ἀποχώρηση τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη ἀπό τήν Εὐβοία, στόχος τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν ἡ κατάληψη τῶν δύο ἰσχυρῶν ἐρεισμάτων, τῆς Χαλκίδας καί τῆς Καρύστου. Ὁ Ἀγγελῆς Γοβιός, πού εἶχε χάρη στό κύρος του ἐπιβληθεῖ στή Β. Εὐβοία, θά μπορούσε μετά ἀπό στενή πολιορκία νά καταλάβει τά φρούρια τῆς Χαλκίδας, ἀλλά ἔπεσε θῦμα τῆς γενναιότητάς του. Οἱ Τοῦρκοι, ξέροντας τήν παλληκαριά του, τόν παγίδευσαν μέ εἰκονική ἐπίθεση πού ἔκαναν ἐναντίον τοῦ στρατοπέδου του στά Βρυσάκια τή νύκτα τῆς 28ης πρὸς 29η Μαρτίου.

Ὁ Ἀγγελῆς, ἀψηφώντας τόν κίνδυνο, ὤρμησε ἐναντίον τους μέ τό σπαθί, οἱ Τοῦρκοι τράπηκαν, κατόπιν σχεδίου, σέ φυγή καί τόν παρέσυραν μέ τούς λίγους ἄνδρες του ὡς ἕνα σημεῖο, ὅπου ἡ λοιπή δύναμή τους τοῦ εἶχε στήσει ἐνέδρα. Ξεκομμένος ἀπό τό ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ στρατοῦ του ὁ Ἀγγελῆς, ἔπεσε στήν παγίδα καί οἱ Τοῦρκοι τόν σκότωσαν. Δίπλα του ἔπεσαν νεκροί ὁ ἀδελφός του Ἀναγνώστης καί οἱ λίγοι γενναῖοι πού τόν εἶχαν ἀκολουθήσει. Οἱ Τοῦρκοι ἔκοψαν τά κε-

φάλια τοῦ Ἀγγελῆ, τοῦ Ἀναγνώστη καί τοῦ Κώστα Δημητρίου (ὑπαρχηγοῦ τοῦ Ἀγγελῆ) καί τά περιέφεραν θριαμβευτικά στή Χαλκίδα, ἐνῶ τά κανόνια στίς ντάπιες, μέ συνεχεῖς κανονιοβολισμούς, συμμετεῖχαν στούς πανηγυρισμούς. Ὄντως, οἱ Τοῦρκοι τῆς Χαλκίδας γλίτωσαν ἀπό κίνδυνο σοβαρό. Ὁ Ἀγγελῆς ἦταν ὁ πιό ἐπίφοβος ἐχθρός.

Στή Νότιο Εὐβοία ἐπίφοβος ἐχθρός γιά τούς Ἑλλήνες ἦταν ὁ Ὁμέρ μπέης τῆς Καρύστου, πού, χάρη στήν πολεμική του δεξιότητα, κατόρθωσε νά νικήσει στά Στύρα τόν ἥρωα τοῦ Βαλτετσίου Ἡλία Μαυρομιχάλη.

Ἐν τῷ μεταξῷ ὁ Διαμαντῆς Νικολάου, ὀπλαρχηγός τοῦ Ὀλύμπου, μετά τήν καταστροφή τῆς Νάουσας, μέ τά λείψανα τοῦ στρατοῦ του, διέφυγε πρὸς Ν. καί κατέφυγε στήν Εὐβοία. Ὁ Ἀρειος Πάγος, τό πολιτικό σῶμα τῆς Ἀνατ. Στερεᾶς πού εἶχε ἤδη σχηματισθεῖ ἀπό τό πρῶτο ἔτος τοῦ Ἀγώνα, τόν διόρισε ἀρχηγό τῶν εὐβοϊκῶν ὅπλων ἀλλ' ὁ διορισμός αὐτός προσέκρουσε στό τοπικιστικό αἶσθημα τῶν κατοίκων πού προτιμοῦσαν τόν συντοπίτη τους Νικ. Κριεζώτη. Ἐτσι ἀντί πολέμου ἐναντίον τῶν Τούρκων, εἶχαμε πόλεμο Ἑλλήνων ἐναντίον Ἑλλήνων. Ὁ Διαμαντῆς ἀναγκάστηκε νά καταφύγει στή Σκιάθο. Μέ ὀρμητήριο τό νησί αὐτό ἔκανε καταδρομικές ἐπιχειρήσεις στά γύρω νησιά ἀλλά φερόταν αὐταρχικά στούς φιλήσυχους νησιῶτες. Μετά τό 1824, ὅταν πιά ἡ ἐπανάσταση εἶχε σβήσει παντελῶς στήν Εὐβοία, ὁ Διαμαντῆς, βλέποντας ὅτι κινδυνεύει (εἶχε γίνει καί ἀπόπειρα δολοφονίας ἐναντίον του), ἐπανῆλθε στόν Ὀλυμπο καί ἔκτοτε ἔζησε στήν ἀφάνεια. Ὅσο ἔζησε...

Ἡ Ἐπανάσταση, πού ξεκίνησε στήν Εὐβοία, μέ τόσο καλές προοπτικές, ἄρχισε νά φυλλορροεῖ καί ὥς τά τέλη τοῦ 1823 εἶχε σβήσει. Ὁ Κριεζώτης καί ἄλλοι Εὐβοεῖς πολεμιστές συνέχισαν τόν ἀγῶνα σέ ἄλλες περιοχές. Τό 1826 ὁ Φαβιέρος ἔκανε μιά ἀπόπειρα καταλήψεως τῆς Καρύστου ἀλλ' ἀπέτυχε. Ἐτσι ἡ Εὐβοία ἔμεινε στά χέρια τῶν Τούρκων καί μετά τό σχηματισμό ἐλληνικοῦ κράτους. Ἐνσωματώθηκε σ' αὐτό μόλις τό 1833, παρόλο πού ἐπισήμως, μέ τό Πρωτόκολλο τοῦ 1830, εἶχε δοθεῖ μαζί μέ τίς Κυκλάδες στήν Ἑλλάδα.

Ἡ μάχη τῆς Στυλίδας (1-3 Ἀπριλίου) καί τῆς Ἀγίας Μαρίνας (3-17 Ἀπριλίου)

Πολύ πρὶν ἀπὸ τὴν κάθοδο τοῦ Δράμαλη, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἤδη τοῦ Ἀγώνα, ἐκτός βέβαια ἀπὸ τὴν Εὐβοία καί τὴν Ἀττικοβοιωτία, τὸ ἑλληνικὸ στρατιωτικὸ σχέδιο περιελάμβανε διεύρυνση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί στή Φθιώτιδα, ἡ ὁποία μέ τοὺς ὀρεινοὺς ὄγκους καί τίς ἐνδιάμεσες πεδιάδες τῆς, θά προσέφερε σημαντικά ὀφέλη στὸν Ἀγῶνα. Ἄλλωστε, ἡ Φθιώτιδα, λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς τῆς μέ τὴν Θεσσαλία θά μπορούσε νά ἀποτελέσει μαζί μέ τὴν Ἀττικοβοιωτία ἓνα σύστημα συγκοινωνούντων δοχείων μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ Ἐπανάσταση θά περνοῦσε ἀπὸ περιοχὴ σέ περιοχὴ. Οἱ Τοῦρκοι, ὅμως, εἶχαν φροντίσει νά καταστήσουν τὴ Λαμία μία πανίσχυρη στρατιωτικὴ βάση, πού χωρὶς τὴν ἐκμηδένισή τῆς δέν θά μπορούσε νά προκόψει ἐπαναστατικὸ κίνημα στήν περιοχὴ.

Ἔτσι ἡ Λαμία ἦταν δύσκολος στρατιωτικὸς στόχος καί γι' αὐτό ὁ Ἄρειος Πάγος (ἡ πολιτικὴ διοίκηση τῆς Ἀνατ. Ἑλλάδος) ἀποφάσισε νά κτυπηθεῖ πρῶτα ἡ παραθαλάσσια κωμόπολη Στυλίδας (Στυλίδας), πού βρίσκεται σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Λαμία. Πραγματικά, τὴν 1ῃ Ἀπριλίου 1822 μεταφέρθηκαν μέ πλοῖα ὁ Νικηταρᾶς καί 800 παλληκάρια ἀπὸ τὸν Μοριά, καί σέ συνεργασία μέ τὸν Γεώργ. Δυοβουνιώτη, πού εἶχε συγκεντρώσει 2.000 ἄνδρες ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, κυρίως ἀμάχους, κτύπησαν καί ἐξόντωσαν τοὺς 170 Τοῦρκους πού προστάτευαν τὴν κωμόπολη. Ἄλλ' ἀμέσως ἔφθασαν Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Λαμία μαζί μέ πυροβολικόν. Οἱ χωρικοί, ἅμαθοι ἀπὸ πόλεμο κανονιῶν, ὅταν δέχθηκαν τίς πρῶτες μπάλες, σκόρπισαν πανικόβλητοι. Ἐμείναν μόνο τὸ στρατιωτικὸ σῶμα τοῦ Νικηταρᾶ καί λίγοι ἐμπειροπόλεμοι στρατιῶτες μέ τὸν Δυοβουνιώτη. Οἱ Τοῦρκοι ἀκολούθως τοὺς κύκλωσαν καί τοὺς πίεσαν μέχρι ἐξοντώσεως. Γιά νά σωθοῦν, ἔκαναν ἔξοδο καί ἔσπασαν τὸν κλοιόν. Ἔτσι ἔφθασαν τὴ νύκτα τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ῃ Ἀπριλίου στήν Ἀγία Μαρίνα, ὅπου εἶχε ἀποβιβασθεῖ καί ὁ Ὀδυσσεύς Ἀνδρουτσός ('Ἡ Ἀγία Μαρίνα εἶναι παραλιακὸ χωριὸ κοντὰ στή Στυλίδα, ἄσχετο πρὸς τὸ χωριὸ πού ἀναφέρθηκε προηγουμένως).

Στὴν Ἀγία Μαρίνα συγκεντρώθηκε μία δύναμη 2.500 ἀνδρῶν μέ ἀξιόπιστους ἀρχηγούς ('Ανδρουτσός, Νικηταρᾶς, Γεώργ. Δυοβουνιώ-

της). Ὡστόσο, δέν ἦταν δύναμη ἀρκετή γιά νά κρατηθεῖ σέ μιά περιοχὴ δύσκολα τροφοδοτούμενη. Χρειαζόταν καί ἓνα ἄλλο μέτωπο πού νά ἀποσπᾷ τήν προσοχή τῶν Τούρκων. Καί σάν τέτοιο μέτωπο εἶχε προκριθεῖ ἡ περιοχὴ τῆς Ὑπάτης καί τῶν Κομποτάδων, ὅπου λόγω τῶν πέριξ ὄρεινῶν ὄγκων μποροῦσε νά συγκεντρωθεῖ μιά δύναμη ἰσχυρή 4.000 πολεμιστῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγία ἐμπείρων ὀπλαρχηγῶν. Στίς περιοχές αὐτές ὅμως δέν ἀναπτύχθηκε —τουλάχιστον ἀξιόλογη— ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα κι ἔτσι οἱ Τοῦρκοι τῆς Λαμίας, ἀπερίσπαστοι καί ἐξασφαλισμένοι ἀπὸ τὰ νῶτα, μπόρεσαν μέ ὅλες τίς δυνάμεις τους νά ἐπιπέσουν κατὰ τῶν ἀποβατικῶν τμημάτων τῆς Ἀγίας Μαρίνας. Περίπου 10.000 πεζοί μέ ἰσχυρὴ δύναμη πυροβολικοῦ ἀπέκλεισαν τὴν περιοχὴ, μὴ ἀφήνοντας δίοδο διαφυγῆς.

Οἱ Ἕλληνες θά μποροῦσαν νά κρατήσουν ἐπὶ πολὺ, ἴσως μάλιστα καί νά ἐπικρατήσουν, ἂν εἶχαν ἐφοδιασθεῖ μέ τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα. Ἀλλὰ εἶχε ἐκσπάσει ἡ κρίση, πού μεταβλήθηκε σέ ρήξη, ἀνάμεσα στὸν Ἀνδρουτσο καί τὸν Ἀρειο Πάγο· καί τό πολιτικὸ αὐτὸ σῶμα δέν φρόντισε γιά τὸν ἀνεφοδιασμό τῶν ἀγωνιστῶν, οἱ ὁποῖοι τρέφονταν μέ 80 δράμια ἀραποσίτι τὴν ἡμέρα. Ἀντεζαν πάντως ὑπὸ αὐτές τίς ἄθλιες συνθῆκες ὥς τίς 17 Ἀπριλίου, ὅποτε ἀναγκάστηκαν νά διαφύγουν μέ καϊκία πού μίσθωσε, χάρις στίς δικές του προσωπικὲς γνωριμίες, ὁ Ἀνδρουτσος. Δέν θεωρῶ βάσιμη τὴν ἀποψη πὼς ὁ Ἀρειος Πάγος εἶχε δώσει ἐντολὴ στοὺς καπετάνιους τῶν καϊκιῶν νά μὴν παραλάβουν τὰ στρατιωτικὰ σώματα ἀπὸ ἐχθρότητα πρὸς τὸν Ἀνδρουτσο.

Ὁ ἀφανισμὸς ἐκείνη τὴ στιγμὴ 2.500 καί πλέον ἀνδρῶν θά σήμαινε καί τοῦ Ἀρείου Πάγου τὸν ἀφανισμό. Ἴσως περισσότερο πιθανὴ νά εἶναι μιά ἄλλη ἐκδοχή: τὰ μέλη τοῦ Ἀρείου Πάγου νά πίστευαν πὼς ἡ θέση αὐτὴ μποροῦσε νά κρατηθεῖ καί νά λειτουργεῖ ὡς ἐπαναστατικὴ ἐστία. Ἀλλὰ λόγω οἰκονομικῆς δυσπραγίας δέν μπόρεσαν —ἴσως καί δέν φρόντισαν— γιά τὸν ἐφοδιασμό τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Ὅπως καί νά ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἀπέτυχε καί —τό χειρότερο— ἐκτραχύνθηκαν ἔκτοτε οἱ σχέσεις Ἀνδρουτσοῦ-Αρείου Πάγου σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε ὁ Ὀδυσσεάς, μόλις ἔφθασε στὴ Μενδενίτσα, ἐπέστρεψε τό δίπλωμα τοῦ χιλιάρχου πού τοῦ εἶχε ἀπονεμηθεῖ καί υπέβαλε τὴν παραίτησή του. Αὐτὸ ἦταν σοβαρὸ πλῆγμα γιά τὴ συνοχὴ τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων τῆς Ἀνατ. Στερεᾶς, τὴν ὥρα πού ἡ μεγάλῃ στρατιά τοῦ Δράμαλη ἐτοιμαζόταν νά κατεβεῖ στό Μοριά.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἀκροπόλεως (10 Ἰουνίου 1822)

Ἡ ἀποχώρηση τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, ἐνῶ δὲν ἀπέφερε τίποτα θετικό στην Εὐβοία, ἀντίθετα στὴν Ἀττική ἀπέφερε ἓνα τεράστιο κέρδος, τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἀκροπόλεως, πού οἱ Τοῦρκοι τὴν ἔλεγαν «*Ατίνα Καλεσί*», δηλαδή Κάστρο τῆς Ἀθήνας. Σέ αὐτὴ εἶχαν καταφύγει, ὅπως ἔχει προλεχθεῖ, ὅλοι οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι τῆς πόλης καὶ τῶν περιχώρων, προστατευμένοι ἀπὸ τὸ περίφημο τεῖχος πού εἶχε κατασκευασθεῖ σέ χρόνους πολὺ παλαιότερους ἀπ' ὅ,τι τὸ εὐρύτερο τεῖχος τοῦ Χασεκῆ. Βασικὸ ὁχυρωματικὸ στοιχεῖο ἦσαν τὰ ἴδια τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα πού τοὺς εἶχε δοθεῖ εἰδικὸς ἀμυντικὸς σχηματισμός. Ἡ πολιορκία ἦταν στενὴ ἀλλὰ ἔλειπε ἀπὸ τοὺς πολιορκητὲς ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία. Οὔτε εἶχαν δύναμη ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἐκπόρθηση τοῦ τείχους.

Σταδιακὰ ὅμως ἐνισχύθηκαν καὶ μέ δυνάμεις ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς καὶ μέ ἀνθρώπους χρήσιμους γιὰ πόλεμο ἐναντίον τειχῶν. Ὁ Διον. Σουρμελῆς⁸ στὴν πολὺτιμη ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἀναφέρει ὅτι πρὸς ἐνίσχυση τῶν Ἀθηναίων ἐφθασαν καὶ 30 Γερμανοὶ Φιλέλληνες μέ ἀρχηγὸ τὸν Γάλλο Βουτιέ,⁹ πού εἶχε ἐμπειρία πυροβολητοῦ («*πυροβολιστοῦ*»), καὶ ὁ περίφημος Κώστας Λαγουμιτζῆς,¹⁰ τὸν ὁποῖο γράφει Ἀργυροκαστρίτη (ὁ Κώστας ἦταν ἀπὸ τὸ Χόρμοβο). Τίς ἐλληνικὲς ἐνισχυτικὲς δυνάμεις ἀποτελοῦσαν: 30 Αἰγινῆτες. Ἀρχηγὸς τοὺς ἦταν ὁ Γεώργιος Τζελεπῆς, «*ἀνὴρ πνέων πατριωτισμόν*», 40 Σαλαμίνοι ὑπὸ τὸν Γεώργιο Γκλύστη, πού σκοτώθηκε στὸν Σερπετζέ (Ἡρώδειο) καὶ τὸν διαδέχθηκαν οἱ Ἀναγν. Μπιρμπίλης καὶ Ἰω. Βγένας καὶ 60 Ἐπτανήσιοι. «Οἱ πλεῖστοι Κεφαλῆνες. Ἀρχηγὸς αὐτῶν ὁ Γεράσιμος Θ. Φωκᾶς, ἀνὴρ ἐνθερμος ζηλωτὴς τῆς Ἐλευθερίας καὶ Ἀνθρωπος ἀγαθός» καὶ ἀκόμη

8. Διονύσιος Σουρμελῆς: «*Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Ἐπανάστασεως μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμάτων*», Β' ἐκδοση, Ἀθῆναι 1853, σ. 37 κ.έ.

9. «30 Γερμανοί, ἀρχηγὸς αὐτῶν ὁ Βουτιέ Γάλλος· ἦλθον δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα (Μάρτιο 1822)· ἅπαντες οὗτοι ἄκρον φιλέλληνες» (Σουρμελῆς, ὅπ. π., σ. 37).

10. «Εἰς τὴν πρώτην τοῦ αὐτοῦ Μαρτίου ἦλθε καὶ ὁ Κώστας Λαγουμιτζῆς Ἀργυροκαστρίτης, ὁ ἄριστος ὑπονομοποιός, χρήσιμος εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀλώσεως τοῦ Φρουρίου» (στὴν ἴδια σελίδα).

ένα μεικτό σῶμα 50 Ἑπτανησίων μέ ἀρχηγό τόν Χριστόδουλο Ραπτόπουλο, πού κι αὐτός, κατά τόν Σουρμελῆ, ἦταν «ἀνὴρ πνέων ἐνθουσιασμόν».

Ἀλλ' ἡ Ἀκρόπολη ἔπεσε ὄχι ἀπό τήν πνοή τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἀλλά ἀπό τήν ἐμπειρία τῶν δύο εἰδικῶν, τοῦ Βουτιέ καί τοῦ Κώστα Λαγουμιτζῆ. Ἀξίζει μάλιστα νά τονισθεῖ ὅτι οἱ ἀπειθάρχητοι Ἀθηναῖοι συμμορφώνονταν στίς ὑποδείξεις τους καί ἔκαναν ὅ,τι τοὺς πρόσταζαν. «Οἱ Ἀθηναῖοι περιχαρεῖς γενόμενοι εἰς τήν παρουσίαν τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν τοῦ τε πυροβολιστοῦ Βουτιέ καί τοῦ ὑπονομοποιοῦ Κώνστα, ἀπεδέχοντο πᾶν ὅ,τι ἡ ἱκανότης αὐτῶν τοὺς ἐπρότεινε χρήσιμον» (Σουρμελῆς, σ. 37).

Καί ὁ μέν Βουτιέ ἄρχισε νά συγκεντρώνει βόμβες γιά τήν ὀργάνωση πυροβολικοῦ, ὁ δέ Λαγουμιτζῆς ἄρχισε νά κατασκευάζει ὑπόνομο («λαγούμι») κάτω ἀπό τήν τρίτη πύλη, πού πάνω της ἦταν ὑψωμένος ἰσχυρός προμαχώνας. Τό ἔργο τελείωσε σέ 30 ἡμέρες καί τότε, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἀρνήθηκαν γιά μιὰ ἀκόμη φορά νά παραδοθοῦν, ὁ Λαγουμιτζῆς ἔβαλε φωτιά καί τίναξε στόν ἀέρα τήν πύλη, τόν πύργο καί τοὺς φύλακές τους. Ἀφοῦ προκλήθηκε ρῆγμα, οἱ πολιορκητές ἐπιτέθηκαν μέ ὀρμή, ἐνῶ οἱ πολιορκούμενοι ἀντιστάθηκαν μέ πείσμα. Ἦταν 18 Ἀπριλίου, ὅταν ὁ προμαχώνας αὐτός ἔπεσε στά χέρια τῶν Ἑλλήνων. Οἱ νεκροί καί ἀπό τά δύο μέρη ἦσαν πολλοί ἀλλά τό πιό βαρὺ τίμημα πλήρωσαν οἱ Γερμανοί. Σκοτώθηκαν ἑξὶ καί ὅλοι οἱ λοιποὶ λαβώθηκαν. Ὁ Σουρμελῆς ἀναφέρει πῶς ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς ρώτησαν, ἂν ἐπιθυμοῦν νά συμμετάσχουν στήν ἐπίθεση ἐκεῖνοι «ἐφώνησαν» τὰ ἑξῆς ἀξιοσημείωτα: «Μήτε τόπον ἀγιώτερον, μήτε ἐποχὴν ἀρμοδιωτέραν δυνάμεθα νά εὕρωμεν διὰ νά δώσωμεν εἰς θυσίαν τὰ σώματά μας ὑπὲρ τῆς φίλης Ἑλλάδος, καί μάλιστα ἐνῶ ἔχομεν συναποθανοῦντας τοὺς ἀνδρείους, τοὺς ἀγαπητοὺς ἡμῶν Ἀθηναίους» (σ. 39).

Ὑστερα ἀπὸ αὐτό ὁ κλοιός ἔγινε πιό στενός. Οἱ Τοῦρκοι περιορίσθηκαν στό «ἀκροφρούριον», δηλαδή στήν Ἀκρόπολη καί στά γύρω ἀπὸ αὐτὴ ὀχυρά. Λόγω συνωστισμοῦ ἔπεσε ἀσθένεια. Ἰδιαιτέρη ὑπέφεραν τὰ γυναικὸπαιδα. Τό νερό, ἀφότου ἔπεσε καί ὁ Σερπετζές πού εἶχε πηγάδια, ἐξέλειπε παντελῶς. Ἐπὶ πλέον τότε ἔπεσε καί ἀνομβρία. Τελικά, ἀφοῦ πέρασαν ἓνα τριήμερο «χωρὶς νά ἔχωσι νά γευθῶσιν οὐδὲ σταλαγματιάν ὕδατος», ἀναγκάσθηκαν νά ὑπογράψουν συμφωνία παραδόσεως στίς 10 Ἰουνίου 1822. Πρὸ τῆς ὑπογραφῆς ἀνέβηκαν στήν Ἀκρόπολη ὁ Ἀνδρέας Καραμογδάρτης καί ὁ

Ἀλέξανδρος Ἀξιότης. Τή συμφωνία παραθέτει ὁ Σουρμελῆς στίς σελίδες 40-43 τοῦ βιβλίου του. Ἀξιοσημείωτο εἶναι πὼς ἀπὸ τοὺς 2.500 Τούρκους, πού ἀρχικά κλείστηκαν στὰ τείχη, εἶχαν ἀπομείνει μόνο 1.160. Συγκινητική ἦταν ἡ τελετὴ τῆς παραδόσεως:

Ἀφοῦ στίς 8 τὸ πρωὶ ἔγινε ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ὑπογεγραμμένων συνθηκῶν (ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ὑπέγραψαν 30 πρόκριτοι), «οἱ Ἀθηναῖοι ἐμβαίνουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐν χαρᾷ καὶ ἀγαλλιάσει, προπορευομένου τοῦ Μητροπολίτου Ἀρχιερέως Διονυσίου μετὰ τοῦ Κλήρου, καὶ παρακολουθούντων τῶν ἐν πράγμασι πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς κυβερνήσεως καὶ, γενομένης δοξολογίας πρὸς τὸν Ὑψιστον, ὁ φρούραρχος Τοῦρκος ἐγχειρίζει ἐπὶ δίσκου ἀργυροῦ τὰς κλεῖς (=κλειδιά) τοῦ Φρουρίου πρὸς τὸν Μητροπολίτην καὶ οὗτος πρὸς τὸν Ἐφορον τοῦ πολέμου Ἰω. Βλάχον» (Σουρμελῆς, ὅπ. π., σ. 42).

Ἀλλὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτὴ ἔστεψε τὸ πένθος. Ὁ Παναγιώτης Κτενᾶς, πού εἶχε τὸν βαθμὸ «ταξιάρχῃ» ἄρχισε, ὅπως ἔχουμε πεῖ, τοὺς πανηγυρικοὺς κανονιοβολισμοὺς. Κατὰ τὸν τρίτο κανονιοβολισμό τὸ κανόνι εἶχε πυρώσει κι ὅταν αὐτός ἔρριξε μέσα τὸ μπαρούτι, τὸ κανόνι ἐξερράγη καὶ τὸν σκότωσε. Οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἔθαψαν μὲ τιμὲς στὸν ναὸ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στοῦ Ψειρῆ καὶ πάνω στὸν τάφο του χάραξαν ἓνα ὠραῖο ἐπίγραμμα.

«Ἑλλήνων νίκης ἄγγελος ἔπαθες ξένον πάθος.

Ὡς ὁ Εὐκλῆς ὁ παλαιός ὁ Μαραθωνομάχος.

Ὡς φοῖνιξ ὅμως σ' τοῦ πυρός τὰς φλόγας σὺ ἐρρίφθης
καὶ εἰς θάνατον ζωὴν πάλιν ἀνεγεννήθης».

Εὐκλῆς ἦταν ὁ Ἀθηναῖος πού μετέφερε τὸ μήνυμα τῆς νίκης ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα στὴν Ἀθήνα. Τό μνημεῖο τοῦ Κτενᾶ, γράφει ὁ Σουρμελῆς, τὸ ἔθραυσαν οἱ Τούρκοι ὅταν ξαναπῆραν τὴν Ἀθήνα τὸ 1827. Οἱ συγγενεῖς του μετὰ τὴν ἀπελεύθερωση τὸ ἀποκατέστησαν συγκολλώντας τίς σπασμένες πλάκες.

Ἀπὸ εὐγνωμοσύνη οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν ἥρωα ἀρχηγό τους, διόρισαν φρούραρχο «τὸν αὐτάδελφον αὐτοῦ Σπύρον Κτενᾶν, νέον ἄπειρον τῶν πραγμάτων, καὶ ἀδόκιμον» (Σουρμελῆς, σ. 43). Τό δυσάρεστο εἶναι πὼς οἱ ἐσωτερικὲς διαμάχες, οἱ προσωπικὲς ἀντιζηλίεις καὶ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα πού ὑπέβασκε δὲν ἐπέτρεψαν συγκρότηση ἰσχυροῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν στιβαροῦ ἀρχηγοῦ. Ἡ Ἀκρό-

πολη λίγες ημέρες μετά την απελευθέρωσή της, είναι κάτι περισσό-
τερο από βέβαιο ότι θα έπεφτε στα χέρια του Δράμαλη, αν αυτός δέν
βιαζόταν να σπεύσει προς τον Ίσθμό για να καταλάβει στή διάρκεια
του θέρους την Πελοπόννησο. Ἡ ἀπουσία τοῦ ἀδικοθάνατου Παν. Κτε-
ναῖ γινόταν κάθε ημέρα έντονα ἐμφανής. Γύρω του θά μπορούσαν ὅλοι
νά συνασπισθοῦν καί νά περιορισθοῦν τά μίση. «Ὁ θάνατος τοῦ Πα-
ναγῆ Κτεναῖ μετρίασε τήν χαράν τῶν Ἀθηναίων, οἱ ὁποῖοι ἔκλαψαν
πικρά τόν νέον ἀγωνιστήν — ἦταν μόλις 28 ἐτῶν — ὁ ὁποῖος σέ κάθε
δύσκολη περίσταση καί κάθε κρίσιμη κατάσταση πρότασσε τό στῆθος
του ἀγωνιζόμενος, μέ τόν ἰδεαλισμόν πού τόν διέκρινε, γιά τήν ἀπε-
λευθέρωση τῆς πατρίδας του» (Δ. Γέροντας: «Οἱ Ἀθηναῖοι...»,
σσ. 85-86).

Ὁ ἀδελφός του Σπύρος πού τόν διαδέχθηκε δέν εἶχε τόν ἥπιο χα-
ρακτῆρα του. Ἦταν σκληρός καί βίαιος, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πώς
διέθετε τά ἀναγκαῖα ἡγετικά προσόντα.

Ἡ νέα ἐποποιία τοῦ Σουλίου

Καθ' ὅλο τό χρονικό διάστημα 1820-1822 οἱ ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν,
ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, μετά τήν ἐπάνοδο καί ἐδραίωση στίς
ἀρχικές κοιτίδες τους συνεχίζονταν ἀμείωτοι. Ὅταν πλέον τέλειωσε
ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὁ Χουρσίτ ἔρριξε ὅλες τίς ἐκλε-
κτές δυνάμεις του ἐναντίον τῶν ἀνυπότακτων μαχητῶν, πού ὁμολο-
γουμένως ἀποτελοῦν κάτι τό ξεχωριστό στήν ἐλληνική ἱστορία. Οἱ
Σουλιῶτες, ὅπως ἔχουμε γράψει σέ ἄλλο ἔργο μας, ἦταν γέννημα τοῦ
πόθου γιά ἐλευθερία.¹¹

11. Σ. Ι. Καργάκος: «Νεώτερη Ἑλληνική Ἱστορία», τ. Α', σσ. 323-331.
Σχετικά μέ τήν προέλευση τοῦ ὀνόματος Σούλι, πού ἀπαντᾶται σέ πολλές πε-
ριοχές, ἔχουν λεχθεῖ καί γραφεῖ ἀπό πολλούς πολλά, ὅχι πάντα σοβαρά. Ἐδῶ θά
περιοριστοῦμε σέ δύο βασικές ἀπόψεις:

Ὁ Περραιβός συσχέτισε τό Σούλι μέ τούς Σελλούς· καί ὁ Πουκεβίλ
(Pouqueville) στό ἔργο του «Voyage de la Grèce» (Παρίσι 1826), πού εἶχε πιθανῶς
υπόψη του τό ἔργο τοῦ Περραιβοῦ, ὀνόμασε τό ὄρεινó σύμπλεγμα τοῦ Σουλίου
Σελληίδα (Selleide), ἀπ' ὅπου πῆρε τόν ὄρο καί ὁ Ἀνδρέας Κάλβος στό γνωστό
του ποίημα. Κατά τόν παλαιό ἀλβανολόγο Π. Α. Φουρίκη ἡ λέξη Σούλι πα-
ράγεται ἀπό τό ἀλβανικό σούλ καί ἐπειδὴ στήν Ἀλβανική τό ἄρθρο ἐπιτάσσεται

Τό νά εἶναι κανείς Σουλιώτης δέν ἦταν ζήτημα καταγωγῆς· ἦταν ζήτημα ψυχικῆς προδιαθέσεως. Συνεπῶς, οἱ ἐμμένοντες στήν «ἀλβανικότητα» τῶν Σουλιωτῶν παραβλέπουν τοῦτο τό σημαντικό: ὅτι στήν πύο κρίσιμη καμπή τῆς ἱστορικῆς τους ζωῆς, ὅταν ἡ ἐπιλογή ἦταν γι' αὐτούς ζήτημα ζωῆς καί θανάτου, αὐτοί ἀντί νά προτιμήσουν τόν Χουρσίτ, ὅπως ἔπραξαν πάντες οἱ γύρω τους Ἀλβανοί, προτίμησαν νά στραφοῦν πρὸς τήν ἑλληνική κυβέρνηση, διότι αἰσθάνονταν, ἂν ὄχι ὁμόφυλοι, πάντως ὁμόψυχοι μέ τούς Ἑλλήνες.¹²

Οἱ Σουλιῶτες, παρά τήν ἀνάδειξη νέων ἱκανῶν ἀρχηγῶν (Νότης Μπότσαρης, Μάρκος Μπότσαρης, Κίτσος Τζαβέλας κ.ἄ.) πού εἶχαν ἀποκτήσει, λόγω τῆς μακρᾶς παραμονῆς τους στά Ἐπτάνησα, καί πείρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τρόπου μάχεσθαι, καί παρά τό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦσαν τό πύο ἀξιόμαχο πολεμικό στοιχεῖο τῆς ἑλληνικῆς ἐνδοχώρας, δέν εἶχαν, ὡστόσο, τό ἀπαραίτητο ἀριθμητικό μέγεθος ὥστε νά ἀποκρούσουν τίς μεγάλες καί ἐμπειροπόλεμες δυνάμεις πού ἐξαπέλυε

(παίε μετά τή λέξη) προέκυψε τό σούλ-ι, λέξη πού σημαίνει κορμός δένδρου, πού μπορεῖ νά χρησιμεύσει ὡς δοκός-δοκάρι (Π. Α. Φουρίκης: «Πόθεν τό ὄνομα Σούλι», σό «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος», ἐκδ. Ἰ. Σιδέρης, Ἀθῆναι 1922, σ. 417 κ.ἑ.).

12. Οἱ Σουλιῶτες δέν ἀποτελοῦσαν μιά κλειστή φυλετική κάστα. Ἐνας ἀπό τούς πύο συστηματικούς μελετητές τῆς ἱστορίας τοῦ '21, ὁ Χρ. Στασινόπουλος σό πολῦτιμο τρίτομο λεξικό του γιά τήν Ἐπανάσταση γράφει: «Ζήτημα φυλετικῆς καταγωγῆς δέν ἔμπαινε, ἀλλ' ἡ παλικαριά ἦταν τό πρῶτο καί βασικό κριτήριο γιά νά γίνη κάποιος χριστιανός Παρασουλιώτης πολίτης τοῦ Σουλίου.

»Ἐτσι πολλοί Ἑλλήνες χριστιανοί ἀπό τήν γύρω περιοχή ἔγιναν Σουλιῶτες. Συμπεθέρευν μέ τούς ὁμοθρήσκους Ἀρβανίτες καί τό ἀνακάτωμα ἐκεῖνο συντελοῦσε καί αὐτό στόν ἐξελληνισμό τῶν κατοίκων τοῦ Σουλίου. Καί φαίνεται ὅτι θά ἦταν μέγας ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλλήνων πού ἔγιναν πολίτες τοῦ Σουλίου καί ἡ ἐπίδρασή τους μέγανη πάνω στούς ὑπόλοιπους Σουλιῶτες. Γιατί τά τελευταῖα τουλάχιστον, πενήντα χρόνια πρίν τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, εἶχαν ἀποκτήσει φρόνημα ἑλληνικό. Τά τραγούδια τους ἦταν ἑλληνικά.

»Σέ ὑπόμνημά τους πρὸς τήν τσαρίνα (Αἰκατερίνη) τό 1790 ὀνομάζουν τήν Ἑλλάδα πατρίδα τους καί ὁ Τζαβέλας τό 1792 σέ γράμμα του, πού δημοσίεψε ὁ περιηγητής Ἐτόν, ὀνοματίζει τόν ἑαυτό του υἱόν τῆς Ἑλλάδος. Ἀκόμα τόν ἐξελληνισμό αὐτόν μαρτυρᾶνε καί τά πολλά τοπωνύμια τῆς περιοχῆς, ὅπως Ἀλογομάντρια, Καστανιά, Κουλούρια, Νερό τῆς Προβατίνας, Πηγάδια, Συκιά κ.ἄ.» (Χρ. Στασινόπουλος: «Λεξικό τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821» τ. Γ', σ. 476). Ἀς ληφθεῖ ἀκόμη ὑπόψη καί τοῦτο: οἱ Ἑλλήνες ἀπέφευγαν τίς ἐπιγαιμίες μέ τούς Ἀλβανούς· μέ τούς Σουλιῶτες ὄχι.

έναντίον τους ό Χουρσίτ πασάς. Οί ιστορικοί τοῦ Ἀγώνα, ἔχοντας στραμμένο τό βλέμμα πρός τήν Πελοπόννησο, τή Στερεά καί τά τρία ναυτικά νησιά, σπανίως ἀναφέρονται στή νέα ἐποποιία τοῦ Σουλίου πού ξεπερνᾷ κάθε ἄλλη προηγούμενη. Ἀπό τόν Ἀπρίλιο 1821 μέχρι τό τέλος τοῦ θέρους τοῦ 1822 (31 Αὐγούστου), ὁπότε ἀπεχώρησαν ξανά ἀπό τό Σούλι, ἔδωσαν πάμπολλες μάχες ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τοῦ Χουρσίτ καί τά ἀλλεπάλληλα πλήγματα τους εἶναι αὐτά πού κυρίως ἐμπόδισαν τόν Τοῦρκο σερασκέρη νά διαθέσει ἐπαρκέστερες δυνάμεις γιά τήν κατάπνιξη τοῦ κινήματος στή Ν. Ἑλλάδα. Ὡς προωθοῦσε πολύ στρατό πρός τό Νότο θά ἀδυνατίζε τό δικό του μέτωπο στό Βορρᾶ. Καί μιά ἀποτυχία στό Βορρᾶ θά τοῦ κόστιζε ἀκριβώτερα ἀπ' ὅ,τι στόν Μοριά. Ὡς νά στρέφονταν ἐναντίον του καί οἱ ἐμπειροπότεροι ἀλλά πάντα καιροσκοποῦντες Ἀλβανοί.

Ἀπό τίς πολλές μάχες πού ἔδωσαν οἱ Σουλιῶτες στό προαναφερθέν διάστημα, ἀναφέρουμε τήν ἐπίθεση πού ἐξάπेलυσαν τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 κατά τῆς τουρκαλβανικῆς φρουρᾶς στό φρούριο τῆς Μπογορτσας, μέ ἀρχηγούς τόν Μάρκο Μπότσαρη καί τόν Γεώργιο Δράκο. Τό φρούριο αὐτό ἐλέγχει τό δρόμο πού ὁδηγεῖ ἀπό τά Ἰωάννινα πρός τό Σούλι. «Ἡ μάχη τῆς Μπογορτσας σημαδεύτηκε μέ σημαντικές ἀπώλειες γιά τίς δύο πλευρές» (Μιχαλῆς Τσώλης: «Σουλιωτῶν Ὀλοκαύτωμα - Τό Σούλι ὁ φάρος τῆς Ἑλλάδος», ἐκδ. Νόηση 2003, σ. 144 κ.έ.). Σημαντική εἶναι ἡ ἐπιτυχία τους στά Λέλοβα (σήμερα Θεσπρωτικό) ὅπου κτύπησαν καί διέλυσαν τουρκικό ἀπόσπασμα πού εἶχε ἀρχηγό τόν Ταχήρ μπέη. Οἱ Τοῦρκοι, μετά τήν ἥττα τους, ὑποχώρησαν (περίπου 300) στόν Καντζᾶ καί ἐκεῖ αἰχμαλωτίσθηκαν μαζί μέ τόν Ταχήρ. Τό θέρος τοῦ 1821, κι ἐνῶ ἡ Ἐπανάσταση, ἔχει κορυφωθεῖ σχεδόν σέ κάθε ἐλληνική περιοχή, οἱ Σουλιῶτες κατέλαβαν τούς Βαρνάδες καί προκάλεσαν στούς Τουρκαλβανούς σημαντικές ἀπώλειες (107 νεκροί καί 200 τραυματίες). Ἀκολουθεῖ ἡ μάχη στό Τοσκέσι (Ἀχλαδέα), ὅπου σουλιωτικά σώματα ὑπό τούς Ζυγούρη, Τούσια Ζέρβα, Θανάση Κουτσουνίκα, Γιώτη Δαγκλιῇ καί Τζαβέλα προξένησαν νέα σοβαρή ζημιά στίς δυνάμεις τοῦ Χουρσίτ (67 νεκροί Τουρκαλβανοί ἐναντι 7 Σουλιωτῶν). Ὡστόσο, ἡ πιό σημαντική ἀπό τίς μάχες πού ἔγιναν τό θέρος τοῦ 1821 εἶναι ἡ μάχη στά Δερβίζιανα, ὅταν 300 Σουλιῶτες μέ ἀρχηγούς τόν Μάρκο Μπότσαρη καί τόν Λάμπρο Ζάρμπα κτύπησαν τό στρατιωτικό σῶμα

τοῦ Καπλάν μπέη¹³ καί τό ἐξόντωσαν κατά τό ἥμισυ. Ὁ Καπλάν τραυματίστηκε καί αἰχμαλωτίστηκε.

Σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ χειμῶνα (1821-1822) συνεχίζονται οἱ συγκρούσεις Σουλιωτῶν καί Τουρκαλβανῶν. Στή μάχη τοῦ Μαμάκου 200 μόνο Σουλιῶτες ὑπό τοὺς Γ. Δράκο καί Γ. Δαγκλιῇ ἀντιμετωπίζουν καί ἀναχαιτίζουν δύναμη 5.000 ἀνδρῶν! Κοντά στό βουνό Ζάβρουχο¹⁴ ἄλλοι 250 Σουλιῶτες ὑπό τοὺς Τούσια Ζέρβα, Διαμαντῇ Ζέρβα καί Θανάση Κουτσονίκα νικοῦν τό στρατιωτικό σῶμα τοῦ Κεσέρ Ἀχμέτ, στό ὁποῖο συμμετεῖχαν καί Τσάμηδες, κυρίως. Ἀλλά ὁ κλοιός στένευε γύρω ἀπό τά χωριά καί τά ὄχυρά τῶν Σουλιωτῶν. Ἦδη τόν Μάιο τοῦ 1822 ὁ Χουρσίτ μέ πολυάριθμο στρατό, κινούμενος ἀπό πολλές κατευθύνσεις, ἔχει ἀποκλείσει τοὺς Σουλιῶτες στό Ἀβάρικο καί στήν Κιάφα καί στίς 2 Ἰουνίου διενεργεῖ γενική ἐπίθεση. Ὁ πόλεμος, πού ἔγινε σέ πολλά σημεῖα, κράτησε πάνω ἀπό 20 ὥρες, ὡς τή νύχτα. Συμμετεῖχαν στίς συγκρούσεις καί οἱ γυναῖκες. Ἀλλ' ὅταν σταμάτησε ἡ ἐπίθεση τῶν Τουρκαλβανῶν, ἐκδηλώθηκε ἡ ἀντεπίθεση τῶν Σουλιωτῶν. Γράφει σύγχρονος ἱστορικός: «Μετά τά μεσάνυχτα οἱ Σουλιῶτες ἐξορμοῦν ἐναντίον τῶν ἐχθρικών καταυλισμῶν, μέ τήν προσφιλῇ σ' αὐτοὺς μέθοδο τῆς αἰφνιδιαστικῆς νυχτομαχίας. Τό νυχτερινό χτύπημά τους εἶναι συγκλονιστικό. Μέ τρόπο τρέχουν οἱ ἐπιδρομεῖς νά σωθοῦν. Πολλοί ἀπό τή σύγχυση σκοτώνονται πέφτοντας σέ γκρεμούς καί χαράδρες, ἐνῶ ἕνα μεγάλο μέρος τους ὑποχρεώνεται νά παραδοθεῖ» (Μιχ. Τσώλης, ὅπ. π., σσ. 146-147).

Ἡ ἀδυναμία ὅμως διατροφῆς τόσων αἰχμαλώτων ὑποχρέωσε τοὺς Σουλιῶτες τήν ἐπομένη τό πρωί νά τοὺς ἀφήσουν ἐλεύθερους, ξεπροβοδίζοντάς τους μέ πυροβολισμούς...!

13. Καπλάν (ἀπό τό τουρκ. Kaplan) σημαίνει τίγρης καί κατ' ἐπέκταση ἄγριος, σκληρός ἀλλά καί γενναῖος.

14. Τό Ζάβρουχο ἢ Ζάβραχο (ὑψ. 306 μ.) συνδέεται μέ τήν Ὀλύτσια (Τόμαρρο). Στούς ΝΔ πρόποδες του ἐκτείνεται ἡ πεδιάδα τῆς Παραμυθιάς.

Τό κύκνειο ἄσμα τοῦ Σουλίου

Ἄλλ' οἱ δυνατότητες τῶν Σουλιωτῶν, γιά περαιτέρω ἀντίσταση καί παραμονή στά χωριά τους, χωρίς ἔξωθεν βοήθεια ἦσαν περιορισμένες. Ἡ μέχρι τώρα προσπάθειά τους, ὅπως προαναφέραμε, συγκράτησε μεγάλες τουρκαλβανικές δυνάμεις στήν Ἡπειρο, κι ἔτσι δέν χρησιμοποιήθηκαν σέ ἄλλα ἐπαναστατικά μέτωπα, ὅπου οἱ ἀγωνιστές δέν εἶχαν τήν πολεμική, ἀκόμη, ἐμπειρία τῶν Σουλιωτῶν. Ἀσφαλῶς, ἡ ἐπιτυχία τῆς Ἐπαναστάσεως στίς νότιες περιοχές χαροποίησε τοὺς Σουλιῶτες καί τοὺς γέννησε ἀγαθές ἐλπίδες. Πίστεψαν εὐλογα ὅτι ὁ Χουρσίτ θά διασποῦσε τίς δυνάμεις του, στέλνοντας ἐνισχύσεις στή Θεσσαλία καί στή λοιπή Νότια Ἑλλάδα κι ἔτσι θά ἀνακουφίζονταν ἀπό τήν τόσο μεγάλη πίεση. Ἀπό τήν ἄλλη αἰσθάνθηκαν πῶς τώρα δέν ἦσαν μόνοι· ἄρχιζε ἓνας ἀγώνας στόν ὁποῖο αὐτοί κατά κάποιον τρόπο ἦσαν πρωτοπόροι. Ἔτσι, ὅταν πιά εἶχαν στριμωχτεῖ στό τελευταῖο ἔρεισμά τους τήν Κιάφα, ἔστειλαν τόν Μάρκο Μπότσαρη στή Ν. Ἑλλάδα γιά ἀναζήτηση ἐνισχυτικῶν δυνάμεων. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Χουρσίτ, ὑποχρεωμένος νά συντονίσει τίς νέες ἐπιχειρήσεις κατά τῶν ἐπαναστατῶν, ἐγκαταστάθηκε στή Λάρισα κι ἔτσι δέν ἐξάπλυνε τή μαζική ἐπίθεση κατά τῶν Σουλιωτῶν, ἡ ὁποία, ὅμως, ἀκόμη κι ἂν τοῦ ἔδινε τή νίκη, θά τοῦ κόστιζε πολύ ἀκριβά. Τήν εὐθύνη τοῦ πολέμου κατά τῶν Σουλιωτῶν, ὅπως εἶναι γνωστό, καθῶς καί τήν κατάπνιξη τοῦ κινήματος στή Δυτ. Ἑλλάδα, τήν ἐμπιστεύθηκε στόν Ὁμέρ Βρυώνη, ὁ ὁποῖος ἐφάρμοσε ἔναντι τῆς Κιάφας ὄχι ἐπιθετική ἀλλά πολιορκητική τακτική, περιμένοντας νά ἐξαντληθοῦν τά ἀποθέματα τροφῶν πού διέθεταν οἱ ἐκεῖ ἀποκλεισμένοι Σουλιῶτες.

Ὁ Μάρκος, χάρη στίς πολλές γνωριμίες πού εἶχε μέ διακεκριμένους ὁπλαρχηγούς, ἔφθασε ὡς τήν Πελοπόννησο καί κατόρθωσε, λόγω κύρους καί ἡθους, νά ἐξασφαλίσει τήν ὑπόσχεση σύντομης ἀποστολῆς στρατιωτικῶν δυνάμεων. Πραγματικά, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, πού τότε εἶχε τή διεύθυνση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων στή Δυτ. Ἑλλάδα, σχημάτισε δύο σώματα: ἓνα μέ τόν Κυριακούλη Μαυρομιχάλη κι ἓνα δεύτερο μέ τό ἐκλεκτό τμήμα τῶν Φιλελλήνων πού θά διηύθυνε ὁ ἴδιος. Ὅσο κι ἂν ἔχουν καταλογισθεῖ εὐθύνες στόν Μαυροκορδάτο γιά τήν κακή διεύθυνση τῆς ἐπιχειρήσεως, τοῦτο τοῦλάχιστον πρέπει νά τοῦ ἀναγνωρισθεῖ: ὅτι κατανόησε τή σημασία

πού είχε ή άμεση βοήθεια πρὸς τοὺς Σουλιῶτες καί ή διατήρηση τῆς Ἐπαναστάσεως στήν Ἡπειρο. Τό γεγονός ὅτι μπῆκε ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς τόνιζε ἀφενὸς τή σοβαρότητα τοῦ ἐγχειρήματος κι ἀπό τήν ἄλλη ἔλυνε τό πρόβλημα τῆς ἀρχηγίας, διότι κανεῖς ἀπό τοὺς τότε διαπρέποντες στήν περιοχή ὀπλαρχηγούς, δέν ἦταν πρόθυμος νά τεθεῖ ὑπὸ τῆς διαταγῆς ἄλλου.

Τό πρῶτο σῶμα στρατοῦ τό ἀπετέλεσαν 300 Μανιάτες ὑπὸ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Πετρόμπεη, τὸν ἀτίθασο Κυριακούλη Μαυρομιχάλη.¹⁵ Τό σῶμα αὐτό πλαισιωνόταν ἀπὸ ἰσόποση δύναμη Μεσολογγιτῶν πού εἶχαν ἀρχηγό τὸν Ἰωάννη Ραζηκότσικα, πού θά διακριθεῖ ἰδιαίτερα στή Β' πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ δύναμη αὐτὴ ἐπιβιβάστηκε σέ ὑδραῖκά πλοῖα καί ἀποβιβάστηκε στὸν ὄρμο Γλυκύ, ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Μοῦρτο, ὅπου ἦσαν ἀραγμένα τουρκικὰ σκάφη. Ὁ Κυριακούλης, χωρὶς δισταγμό, μέ τοὺς Μανιάτες τοῦ ἔκανε αἰφνιδιασμό κατὰ τοῦ Μοῦρτου καί συνέλαβε 150 Τούρκους πού τοὺς ἔστειλε στήν Πελοπόννησο. Ἀμέσως, ὅμως, σημειώθηκε ἀντίδραση τῶν Ἀγγλων. Ἐνα ἀγγλικὸ πλοῖο σταμάτησε τήν ἐπιχείρηση, διότι ὁ Μοῦρτος, παρότι ἦταν τουρκικὴ βάση, βρισκόταν ὑπὸ τήν προστασία τῆς Ἀγγλίας. Κατόπιν τούτου τὰ ὑδραῖκά πλοῖα, πού ἦσαν τώρα ὑπὸ τή διεύθυνση τοῦ Μιαούλη, μετέφεραν τό ἀποβατικὸ ἄγλημα στό Φανάρι (κοινῶς Σπλάντζα) τῆς Θεσπρωτίας κοντὰ στίς ἐκβολές τοῦ Ἀχέροντα. Ἐτσι ὁ Κυριακούλης βρέθηκε κοντὰ στήν εἴσοδο τοῦ Ἀδῆ. Πραγματικά, τό πρῶτὸ τῆς 4ης Ἰουλίου 1822 τό σῶμα τοῦ δέχθηκε τή σφοδρὴ ἐπίθεση 3.000 Τουρκαλβανῶν ὑπὸ τὸν Κεχαγιάμπεη. Γιά μιὰ ἀκόμη φορά οἱ πρωταγωνιστὲς τοῦ Βαλτετσίου βρέθηκαν ἀντιμέτωποι. Ὁ Κυριακούλης ὁρμησε ξιφῆρης κατὰ τοῦ Κεχαγιάμπεη ἀλλά

15. Δέν εἶναι σωστό αὐτό πού γράφεται ἀπὸ δημοσιογραφοῦντες ἱστορικούς καί ἀπὸ ἱστοριολογοῦντες δημοσιογράφους ὅτι οἱ Μανιάτες δέν ἐνδιαφέρονταν γενικά γιὰ τήν Ἐπανάσταση καί ὅτι μόνη φροντίδα ἦταν ὁ τόπος τους. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ ὑπὸ τὸν Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ἦταν ἡ πιὸ μακρινὴ καί ἐπικίνδυνη ἀπ' ὅσες εἶχαν γίνεῖ μέχρι τότε. Συνάμα ὁ Ἡλίας Μαυρομιχάλης, ὁ γιὸς τοῦ Πετρόμπεη, εἶχε ἐκστρατεύσει στήν Ἀττικὴ καί ἀπὸ ἐκεῖ στήν Εὐβοία, ὅπου ἄφησε τή στερνὴ πνοή του. Λίγους μῆνες μετὰ, στό πολιορκημένο Μεσολόγγι θά φθάσει μέ 1.000 Μανιάτες ὁ ἴδιος ὁ Πετρόμπεης πού εἶχε χάσει μόλις γιὸν καί ἀδελφόν. Ἡ παρουσία του καί ἡ στρατιωτικὴ δύναμη πού ἔφερε μαζί του συνέβαλαν στή σωτηρία τοῦ Μεσολογγίου. Ἀπὸ τήν ἄλλη ὁ Ἡλίας Τσαλαφατίνος εἶχε συμμετοχὴ σέ πάμπολλες μάχες στή Στερεά.

μία σφαῖρα τόν βρῆκε στή μασχάλη καί τόν τραυματίσε σοβαρά. Οἱ δικοί του τόν απέσυραν ἀπό τή μάχη. Αὐτός, συναισθανόμενος τήν ἔλευση τοῦ θανάτου, μοίρασε τά ὅπλα του στούς συμμαχητές του καί ἔδωσε τήν αἱματοβαμμένη ζώνη στόν ἵπποκόμο του, γιά νά τήν παραδώσει στήν οἰκογένειά του. Ἀκολούθως, ἀφοῦ καταράστηκε τόν Ἄγγλο ἀρμολή Μαίτλαντ, πού ἐμπόδισε τό ἐγγχείρημά του, ξεψύχησε. Ἦταν ἓνας ἀντιπροσωπευτικός τύπος ὠραίου Μανιάτη. *«Αρειμάνιος τήν ψυχήν καί τήν μορφήν»*, γράφει ὁ Μπάμπης Ἀννινος (*«Οἱ Φιλέλληνες τοῦ 1821»*, Γαλαξίας 1967, σ. 38). Εἶχε τόσο μεγάλα μουστάκια που τά ἔδενε κόμπο πίσω ἀπό τό κεφάλι του! *«Ἡ Ἑλλάδα»*, γράφει ὁ Γκόρντον, *«ἔχασε σ' αὐτόν ἓναν ἀπό τοὺς ἰκανότερους καί πιό ἀτρόμητους πολεμιστές της, καί ἀπό μιά μοναδική συγκυρία ὁ παλιός του ἀντίπαλος στό Βαλτέτσι, ὁ Ἀχμέτ Κεχαγιᾶς σκοτώθηκε στήν ἴδια σύγκρουση»* (*Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τ. Α', σ. 393).

Οἱ Ἕλληνες, παρότι ἀπώθησαν τοὺς Τουρκαλβανούς πού ἄφησαν πίσω τους 50 νεκρούς καί παρά τίς δικές τους μικρές ἀπώλειες, λόγω ἐλλείψεως ἀρχηγοῦ, μπῆκαν στά πλοῖα καί ἐπέστρεψαν στό Μεσολόγγι. Ἀπό ἓνα λεμβοῦχο, ἀριστο γνώστη τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς, πληροφορήθηκα ἐσχάτως ὅτι ὁ Κυριακούλης θάφτηκε στό ἐκκλησάκι τοῦ ὑπερκείμενου τῆς Σπλάντζας λόφου. Τά ὁστᾶ του περί τό 1854 μεταφέρθηκαν στόν Κῆπο τῶν Ἡρώων τοῦ Μεσολογγίου. Ἐνα ὑπέροχο δημοτικό ἀναφέρεται στή συντριβή τοῦ Πετρόμπεη σάν ἔλαβε ἐπιστολή μέ τήν θλιβερή εἶδση:

«Κι ἀπόξω λέει τ' ἀπόγραμμα καί μέσα λέει τό γράμμα:
 “Τόν Κυριακούλη σκότωσαν, τόν πρῶτο καπετάνιο”.
 καί στάζουνε τά μάτια μου καί τρέχουν μαῦρα δάκρυα».

Μέσα σέ ἑξι μῆνες ἡ οἰκογένεια Μαυρομιχάλη ἔχασε τά δύο ἐκλεκτότερα καί μαχιμώτερα μέλη της. Τόν ἀγγελόμορφο Ἡλία στίς 12 Ἰανουαρίου στά Στύρα καί τόν Κυριακούλη στίς 4 Ἰουλίου.

Μετά τή συντριβή καί τοῦ σώματος τῶν Φιλελλήνων στό Πέτα, κατὰ τήν ἴδια ἀποφράδα ἡμέρα ὅπου σκοτώθηκε ὁ Κυριακούλης στό Φανάρι, οἱ Σουλιῶτες ἔμειναν μόνοι νά συνεχίζουν τόν ἄνισο ἀγῶνα. Κράτησαν ἀπαρτη τήν Κιάφα πάνω ἀπό 50 ἡμέρες. Ὅμως περί τά τέλη τοῦ καλοκαιριοῦ ἡ ἀντοχή, τά πολεμοφόδια καί τά εἶδη διατροφῆς εἶχαν ἐξαντληθεῖ. Στίς 31 Αὐγούστου ὑποχρέωθηκαν νά συνθηκολογήσουν καί τρεῖς μέρες ἀργότερα, στίς 3 Σεπτεμβρίου, μεταφέρ-

θηκαν στά Έπτάνησα. Μαζί μέ τά γυναικόπαιδα ἔφυγαν καί 750 πολεμιστές. Ὅπως ἔχει προλεχθεῖ, ὁ Ἀγγλος ἀρμοστής τοὺς ἐπέτρεψε νά ἐγκατασταθοῦν στὸν Ἀσσο τῆς Κεφαλονιάς.

Οἱ Σουλιῶτες στά Έπτάνησα - Ἡ συμμετοχή τους στήν Ἐπανάσταση

Ἡ ἐγκατάσταση στά Έπτάνησα τῶν Σουλιωτῶν δέν στερεῖται περιπετειῶν. Ὑπῆρχαν δύο προβλήματα: ἓνα ἐξωτερικό, ἡ μεταχείριση τῶν Ἀγγλων, κι ἓνα ἐσωτερικό, ἡ διανομή ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τους τῶν χρημάτων, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὴν πολεμική τους ἐμπλοκή. Κατὰ πρῶτο λόγο ὀφείλαν γιὰ ἱατρικούς λόγους νά μείνουν γιὰ ἓνα διάστημα σέ καραντίνα. «Τίς μέρες αὐτές τῆς καραντίνας εἶχανε παραδώσει τά ντουφέκια τους στήν Ἀγγλική διοίκηση μέ τὴν ὑπόσχεση νά τοὺς ξαναδοθοῦν. Οἱ Ἑγγλέζοι ὅμως στρατιῶτες τοὺς τά κλέψανε. Γίνηκαν ἀνακρίσεις, βεβαιώθηκε ἡ κλεψιά, μά τά ντουφέκια δέν τοὺς τά ξαναδῶσανε. Για τοὺς Σουλιῶτες ὁ χαμός τῶν τουφεκιῶν τους ἦταν μεγάλη συφορά» (Γιά ν ν η ς Μ π ε ν έ κ ο ς: «Οἱ ἀληθινοὶ Σουλιῶτες», Ἀθήνα 1958, σ. 388). Μέ τά ὅπλα ζοῦσαν καί ἀπὸ τά ὅπλα ζοῦσαν.

Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἀνάμεσά τους ἔπεσε μεγάλος διχασμός. Οἱ ἀρχηγοὶ τους εἶχαν πάρει ἓνα μεγάλο ποσό γιὰ ν' ἀπελευθερώσουν τὸν Χουσεῖν, ἐγγονό τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἡ διανομή δέν ἔγινε κατὰ τρόπο δίκαιο καί προκλήθηκε μεγάλη ταραχή σέ σημεῖο πού νά ἀπειλεῖται ἡ ζωὴ τῶν καπεταναίων. Μέ παρέμβαση τοῦ Περραιβοῦ («ἡ ἀγανάκτηση καταλάγιασε»). Ἀλλά ὁ σφετερισμός, ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν, ἑνὸς ποσοῦ τῆς τάξεως τῶν 150.000 γροσίων, δέν ἐπέτρεψε στοὺς λοιποὺς Σουλιῶτες νά ζήσουν στήν Κεφαλονιά ἓνα στοιχειώδη ἀνθρώπινο βίο. Ἔτσι, γράφει ὁ Γ. Μπενέκος, «λίγοι λίγοι ἄρχισαν νά φεύγουν γιὰ τὴν Κέρκυρα, ὅπου εἶχαν ξαναζήσει, μέ τὴν ἐλπίδα πὼς ἐκεῖ θά μπορούσαν νά βροῦν τρόπο νά κonomᾶνε τό ψωμί τῶν φαμιλιῶν τους. Μά κι ἐκεῖ τοὺς περίμενε πεῖνα καί ξευτελισμός. Γύριζαν στά σοκάκια τῆς πόλης ἄνεργοι, κουρελῆδες, νηστικοί, γιατί δέν μπορούσαν νά καταπιαστοῦν μέ καμιὰ δουλειά» (ὅπ. π., στήν ἴδια σελίδα). Οἱ Ἀγγλοὶ δέν χρειάζονταν τὴν πολεμική τους ἐμπειρία. Τὴν χρειάζόταν, ὅμως, ὁ Χουρσίτ ὃχι τώρα πιά ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ ἀλλ' ἐναντίον τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων. Καί ἡ προσφερόμενη ἀμοιβή ἦταν ἀρκετά ὑψη-